

Ks. PIOTR HEMPEREK. *Oficjalat okręgowy w Lublinie XV-XVIII w. Studium z dziejów i kompetencji sądownictwa kościelnego*. Lublin 1974 ss.256 (wyd. Katolicki Uniwersytet Lubelski).

Z serii rozpraw doktorskich i habilitacyjnych napisanych na Wydziale Prawa Kanonicznego KUL ostatnio zostało wydane obszernie studium prawnohistoryczne ks. P. Hemperka, będące podstawą przewodu habilitacyjnego przeprowadzonego w 1972 r. Rozprawa opatrzona wykazem skrótów, źródeł, literatury i wstępem zawiera rozdziały: I. Rozwój sądownictwa diecezjalnego na Zachodzie i w Polsce, II. Początki i organizacja oficjالاتu okręgowego w Lublinie, III. Zakres władzy oficjالاتu lubelskiego, Zakończenie oraz Dodatek — wykaz urzędników konsystorza lubelskiego.

Z samego brzmienia tytułu wynika, iż autor chciał przedstawić organizację oficjالاتu lubelskiego oraz jego dzieje w ciągu czterech wieków. Zagadnienie to chciał ponadto rozpatrzyć w szerszym kontekście — w wielu miejscach uwzględnił praktykę stosowaną w innych oficjالاتach oraz sytuację prawną oficjالاتu okręgowego i generalnego w Polsce i na Zachodzie — dlatego słusznie umieścił podtytuł: *Studium z dziejów organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego*.

Najogólniej należy stwierdzić, iż podjęta przez autora praca badawcza dotyczy instytucji odgrywającej niemałą rolę w dziejach Kościoła w Polsce. Po wprowadzeniu chrześcijaństwa sądownictwo kościelne spełniało poważną rolę w kształtowaniu życia społecznego, przechodząc fazy rozwojowe, podobne jak w innych krajach europejskich. Najpierw sędziłi sami biskupi, a następnie zaczęli posługiwać się w sprawowaniu swej władzy sądowniczej innymi duchownymi. W początkach XII w. działają w ich imieniu archidiaconi, w dru-

giej połowie XII w. oficjالاتowie. W Polsce oficjالات występował najpierw w stolicy biskupiej i rozpatruje sprawy całej diecezji. Ale już pod koniec XIII w. powstaje w Polsce oficjالات okręgowy, rezydujący poza stolicą biskupią, który sędził sprawy z określonego terenu. W XIV i w XV w. sieć tych oficjالاتów była już gęsta, a w następnych wiekach jeszcze wzrosła. W pierwszym etapie kompetencje oficjالاتów dotyczyły realizacji reformy gregoriańskiej, ale z czasem uprawnienia ich uległy rozszerzeniu również na sprawy gospodarcze (zwłaszcza sprawy o dziesięciny). W oczach szlachty sądy kościelne były odpowiednikami sądów ziemskich i grodzkich, czyli sądami stanu duchownego. Natomiast zwierzchnicy kościoła chcieli, aby były one sądami wszelkich warstw w sprawach religijno-moralnych oraz w sprawach gospodarczych Kościoła. Rola oficjالاتów wzrosła, gdy w okresie szerzenia się husytyzmu edykt królewski przyznał Kościołowi pomoc ramienia świeckiego. Mimo jednak cofnięcia tej pomocy przez sejmy w 1563 i 1565 r. oficjالاتy stanowiły czynnik wprowadzający ład prawny i moralny w życie całego społeczeństwa.

Studia nad oficjالاتem rozpoczęto pod koniec XIX w. i są one kontynuowane do naszych czasów. Autorzy zajmujący się tą instytucją — zarówno w rozprawach poświęconych oficjالاتom w ogóle, jak i poszczególnym oficjالاتom — starają się ustalić początki, genezę, strukturę oraz zadania urzędu oficjالاتu. Nie wszystkie jednak oficjالاتy, zwłaszcza okręgowe, doczekały się osobnych opracowań. O wielu w literaturze znajdujemy tylko fragmentaryczne wzmianki.

Potrzeba dalszych badań nad oficjalatami wynika również stąd, iż zarówno ich powoływanie, jak i kompetencje opierały się przeważnie nie tyle na zasadach prawa pisanego, ile na zwyczaju i praktyce. Badania nad każdym oficjalatem mogą się zatem przyczynić do lepszego poznania nie tylko danego oficjalatu, ale również tej instytucji w szerszym aspekcie.

Autor omawianej rozprawy zajął się jednym z 12 oficjالات utworzonych w dawnej diecezji krakowskiej, mianowicie oficjalatem lubelskim, istniejącym od XV do XVIII w. Przedmiot badań ze względu na bogactwo materiału źródłowego ograniczył do zagadnień organizacji i kompetencji tego oficjالاتu. Pominięte więc zagadnienie procedury sądowej zostało pozostawione dalszym badaniom. Opracowanie opiera się w głównej mierze na źródłach dotychczas nie opublikowanych, a więc na materiale archiwalnym. Zasadniczą podstawę źródłową stanowią akta oficjالاتu lubelskiego, zawierające protokoły czynności i spraw prowadzonych w konsystorzu lubelskim. Należy zauważyć, że autor miał w dyspozycji akta oficjالاتu z całego niemal okresu jego działalności, a więc z okresu prawie czterech stuleci. Ze źródeł drukowanych zostały wykorzystane także akta biskupów, administratorów, oficjالاتów generalnych krakowskich, dotyczące oficjالاتu lubelskiego, oraz protokoły wizytacji archidiaconatu lubelskiego. Ponadto autor wykorzystał źródła drukowane, dotyczące kościelnego sądownictwa z zakresu prawa powszechnego i partykularnego polskiego, jak również źródła prawa polskiego dotyczące sądownictwa. Następnie w szerokim zakresie została uwzględniona literatura odnosząca się do oficjالاتów oraz historii, organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego.

We wstępie autor podał ogólny zarys przedmiotu swoich badań, scharakteryzował źródła i literaturę oraz główne punkty swej rozprawy.

Rozdział I, poświęcony rozwojowi sądownictwa diecezjalnego na Zchodzie i w Polsce, ma charakter obszernego wprowadzenia w problematykę oficjالاتu lubelskiego. Ukazane zostało w nim tło historyczne, z którego wyrosła problematyka bezpośrednio interesująca autora. Rozdział ten nie jest jednak tylko pobieżnym szkicem na temat uprawnień sądowych archidiaconów, archiprezbiterów, oficjالاتów biskupich, wikariuszy generalnych oraz oficjالاتów okręgowych. Autor nie poprzestaje na przed-

stawieniu poglądów swoich poprzedników, ale dokonuje krytycznej ich oceny oraz wykazuje potrzebę dalszych badań w tej dziedzinie. Szerzej potraktowany został paragraf o stanowisku prawnym oficjالاتów okręgowych. Autor zwrócił tu uwagę na różnorodność form tego urzędu w różnych krajach. Szczególnie doniosłej wagi są jego wnioski dotyczące natury jurysdykcji oficjالاتów okręgowych w Polsce.

W części pierwszej rozdziału II została przeprowadzona próba ustalenia czasu powstania urzędu oficjالاتa w Lublinie oraz terytorialnego zasięgu jego jurysdykcji. Pierwsza wzmianka o istnieniu oficjالاتu — zawarta w dostępnych autorowi zbiorach źródeł archiwalnych — pochodzi z 1425 r. Autor nie poprzestaje jednak na jej przytoczeniu, lecz stara się bliżej określić czas powstania tego oficjالاتu na podstawie analizy materiału źródłowego, a nawet stawia hipotezę, że utworzenie tej instytucji nastąpiło w końcu XIV w. Przypuszczenie, iż oficjالات lubelski i sandomierski powstały jednocześnie, ma pewne cechy prawdopodobieństwa. Możliwe jest jednak, że biskup krakowski utworzył ten oficjالات, nie chcąc zgodzić się na przyłączenie ziemi lubelskiej do diecezji chełmskiej, aby wykazać, że wierni tego terenu mimo dużej odległości od stolicy biskupiej są należycie obsłużeni. W obszernym rozważaniu na temat terytorium oficjالاتu lubelskiego zostały przedstawione jego pierwotne granice, jak i ich zmiany w ciągu kilku wieków.

W części drugiej omawianego rozdziału został przedstawiony skład osobowy konsystorza lubelskiego. Autor omówił tu kolejno urzędy oficjالاتa, jego zastępcy sędziego surogata, notariusza, instygatora, obrońcy węzła małżeńskiego oraz funkcje woźnego i pełnomocników procesowych; zwrócił uwagę na czas ich powstania, sposób obsadzania, kwalifikacje, uprawnienia i obowiązki. Przy omawianiu tych zagadnień autor nie poprzestął na samym zestawieniu danych faktycznych, opartych na materiale archiwalnym, lecz przeprowadził porównanie ich z wymogami, jakie odnośnie do tych urzędów stawiały przepisy prawa powszechnego i nauka kanonistyczna tego okresu.

Zgodnie z tezą o naturze władzy oficjالاتów okręgowych krakowskich, uzasadnioną już w rozdziale I, autor omawia w rozdziale III kompetencje oficjالاتów lubelskich. Problem ten został naświetlony rozważaniem na temat

kompetencji sądów kościelnych według norm zawartych w *Corpus Iuris Canonici* i w polskim ustawodawstwie partykularnym. Problem ten został ujęty od strony prawa kanonicznego, chociaż zostały uwzględnione również posunięcia polskich monarchów i sejmów. Zakres władzy oficjałów lubelskich autor ustala na podstawie pism nominacyjnych, powołujących konkretną osobę na to stanowisko.

W części szczegółowej autor omówił kolejno sprawy sądowe i pozasądowe, podlegające kompetencji oficjałów lubelskich. Sprawy sądowe obejmowały sprawy sporne, małżeńskie i karne. Na uwagę zasługuje tu paragraf o jurysdykcji oficjała lubelskiego w sprawach małżeńskich. Interesujące jest jej ograniczenie przez biskupa w 1546 r. W dalszej kolejności przedstawione zostały administracyjne i notarialne uprawnienia oficjała.

W zakończeniu rozprawy autor dokonał podsumowania wyników swych badań nad oficjatem lubelskim. Obszerne dodatki, zawierające wykaz urzędników konsystorza lubelskiego, pozwala wnikać w stan wykształcenia, zatrudnienia oraz przebieg karty życiowej pracowników sądowych.

Oceniając całość rozprawy trzeba stwierdzić, że jej autor nie poprzestał na przedstawieniu tylko napotkanych problemów związanych z tematem w oparciu o materiał archiwalny i drukowany, ale w wielu wypadkach zajmuje własne stanowisko wobec nich i podaje własne rozwiązanie. W szczególności przyczynił się do zrewidowania opinii, jaką na temat początków oficjatu biskupiego w Polsce ogłosił prof. A. Vetulani¹. Zdaniem Vetulaniego istniały pewne różnice w stanowisku oficjałów foralnych w Polsce i na Zachodzie. Jedną z nich było to, iż oficjał foralny w Polsce miał władzę zwyczaj-

oną, podczas gdy na Zachodzie — delegowaną. Opinię swą Vetulani uzasadnił tym, iż słownictwo polskie na określenie oficjałów okręgowych nie używa terminu „officialis foraneus”, który oznaczał sędziego delegowanego, oraz że w aktach opublikowanych przez prof. B. Ulanowskiego nie znalazł odwołania od wyroku oficjała okręgowego do oficjała generalnego lub do samego biskupa. Opinia powyższa w świetle badań, jakie przeprowadził ks. Hemperek, wymaga rewizji². Jakkolwiek w XIV w., o którym mówi Vetulani, nie spotyka się nazwy „officialis foraneus”, to jednak w XVI w. nazwa ta jest już powszechnie używana w diecezji krakowskiej. Biskupi krakowscy we wszystkich aktach nominacyjnych oficjałów okręgowych posługują się właśnie tym terminem. Od wyroku oficjała foralnego można było apelować do biskupa albo do wyższego trybunału. Ponadto biskupi wyraźnie podkreślają, że oficjał foralny ma władzę delegowaną (s. 83-85). Następnie Vetulani twierdzi, że oficjałowie foralni w Polsce odmiennie aniżeli we Francji mieli władzę orzekania w sprawach małżeńskich. Tymczasem ks. Hemperek wykazał, iż w diecezji krakowskiej w XV w. jedynie oficjał lubelski rozstrzygał niektóre sprawy małżeńskie. W XVI w. zaś wszyscy oficjałowie okręgowi tej diecezji, łącznie z oficjatem lubelskim, mieli już tylko uprawnienia do przesłuchania stron, świadków oraz zebrania innych dowodów, wydawanie zaś wyroku było zastrzeżone oficjałowi generalnemu. Powyższe korekty do stanu dotychczasowej wiedzy na temat kompetencji oficjałów w Polsce, podane przykładowo, wskazują, iż omawiana rozprawa stanowi poważny wkład w rozwój badań w tej dziedzinie.

KS. JÓZEF KRUKOWSKI

¹ *Prawne stanowisko oficjałów biskupich w Polsce w XV stuleciu*. W: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*. T. 1. Kraków 1938 s. 471-491; tenże, *Początki oficjatu biskupiego w Polsce*. „*Nova Polonia Sacra*” 3:1939 s. 1-56.

² Odmienną opinię niż Vetulani na temat władzy oficjałów okręgowych w Polsce przyjmuje: P. Fabisz. *O oficjalach foralnych*. „*Obrona Prawdy*” 3:1846 s. 306-311; W. Wójcik. *Organizacja i działalność okręgowego oficjatu sandomierskiego w latach 1682-1685*. „*Rocz. Teol.-Kanon.*” 3:1956 z. 1 s. 257-284; tenże. *Organizacja okręgowego oficjatu radomskiego w latach 1531-1546*. Tamże 5:1958 z. 3 s. 105-108; tenże. *Organizacja i działalność oficjatu okręgowego w Kielcach w latach 1551-1635*. Tamże 10:1963 z. 3 s. 29-37. Uważają oni również, iż oficjałowie okręgowi mieli władzę delegowaną.